

הכליאה הגדולה

השיגעון, אשר הרנסנס שיחרר את קולותיו, אבל גם שיעבד את אלימותו, נידון בידי העידן הקלאסי לשתיקה, במכה משונה אחת. במהלכה של הטלת הספק, מציב דיקרט את השיגעון כצד החלום וכצד כל אופני הטעות. האם אין האפשרות הזאת, של השיגעון, מאיימת לשלול ממנו את בעלותו על גופו, כשם שהעולם החיצון עשוי להופיע בטעות, או כשם שהתודעה עשויה להירדם בחלום? "איך אכחיש שידיים אלה וגוף זה לי הם, זולת אם ארצה, אפשר, להידרמות לאותם המטורפים שמוחם מבלבל ומעונן מן האדים השחורים של המרה במידה כזו, שאינם פוסקים מלהכריז שהם מלכים, בשעה שהינם עניים מרודים, או שהם לבושים זהב וארגמן, בשעה שהם ערומים לגמרי; ויש והם מדמים בנפשם שאינם אלא כדים, או שגופם עשוי מזכוכית."¹ ואולם, דיקרט אינו שולל את סכנת השיגעון באותו אופן שהוא עוקף את אפשרות החלום או הטעות. מטעים ככל שיהיו, החושים אינם יכולים לשנות אלא אותם "דברים שקשה לתפוש אותם ושנמצאים במרחק רב מאתנו"; כוח האשליה שלהם מותיר תמיד שארית של אמת, "שאני נמצא כאן, יושב על-יד התנור, עטוף שמלת בוקר."² באשר לחלום, הוא עשוי, כמו הדמיון אצל הציירים, לייצג "סירנות וסטירים באופן משונה ורחוק מן המציאות"; ואולם, הוא אינו יכול ליצור או להרכיב מעצמו אותם דברים "פשוטים עוד יותר וכולליים עוד יותר", אשר ארגונם הוא המאפשר את הדימויים הפנטסטיים: "לסוג זה של דברים שייך הטבע הגופני בדרך-כלל, והתפשטותו." אלה מטעים באופן כה זניח, ועל כן מבטיחים לחלומות את דמיותם לאמת - ציונים הכרחיים של אמת, אשר עליה אף החלום אינו מסוגל לוותר. לא השינה עמוסת הדימויים ולא ההכרה הברורה, בה מתעתעים החושים, אינן מסוגלות לגרום לספק להקצין את נטייתו להכללה; גם אם נודה כי עינינו מטעות אותנו, "נשער-נא אפוא עתה שאנו ישנים", האמת

1 רנה דיקרט, הגיונות על הפילוסופיה הראשונית, תרגם יוסף אור, מאגנס, תשל"ו, עמ' 30.

2 שם.

לא תגלוש ותאבד כך סתם בתוך הלילה.

במקרה של השיגעון המצב שונה; אם סכנותיו אינן מתפשרות, לא על המתודה ולא על מהותה של האמת שלו, אין זה משום שמשוהו מסוים, אפילו במחשבתו של המשוגע, אינו יכול להיות שקרי; אלא משום שאני החושב, אני אינני יכול להיות משוגע. כשאני מאמין כי יש לי גוף, האם ודאי לי שאני מחזיק באמת יציבה יותר מזו המאמין בה זה המדמה כי גופו עשוי זכוכית? בוודאי, משום ש"אלה הם משוגעים, ואף אני הייתי מוזר ומשונה לא פחות מהם, אילו עשיתי כמעשיהם." אין זו ההתמדה של האמת אשר מבטיחה את המחשבה כנגד השיגעון, כשם שאיפשרה לה להיפטר מטעות, או להיחלף מחלום; אי-האפשרות להיות משוגע הוא המהותי לא למושא המחשבה אלא לסובייקט החושב. אנחנו יכולים להניח כי אנחנו חולמים ולהזדהות עם סובייקט חולם על-מנת למצוא "סיבה כלשהי להטלת ספק": האמת מופיעה עדיין, כתנאי האפשרות של החלום. מאידך גיסא, איננו יכולים להניח, אפילו רק כתרגיל מחשבה, שאנחנו משוגעים, כי השיגעון הוא בצדק תנאי האי-אפשרות של המחשבה: "אני הייתי מוזר ומשונה לא פחות."³

בכלכלת הספק, קיים חוסר איזון יסודי בין השיגעון מצד אחד והחלום והטעות מצד שני. מצבם שונה ביחס לאמת ולזה המחפש אותה. על חלומות או אשליות אפשר להתגבר בתוך המבנה של האמת; אבל השיגעון מודר בידי הסובייקט המטיל ספק. ממש כשם שעוד מעט יסולק זה שאינו חושב, זה שאינו קיים. בזמן שעבר מאז המסות של מונטיין, התקבלה החלטה מסוימת. כשמונטיין פגש את טורקוואטו טאסו, שום דבר לא הבטיח לו כי המחשבה כולה אינה נגועה בחוסר-תבוניות.⁴ והמונטיין? "המון העם המסכן המתפתה להאמין באוויליות?" ואיש המחשבה, האם הוא מוגן מתעתועים כאלה? גם הוא עצמו "ראוי לרחמים". ואיזו תבונה עשויה להפוך אותו לשופט השיגעון? "התבונה לימדתני, כי לפסוק בהחלטיות שדבר-מה שקרי הוא ובלתי אפשרי הרי זה בבחינת מתן יתרון לעצמך כמי שיודע את תחומיהם ואת גבולותיהם של הרצון האלוהי ושל עוצמת הטבע מולידנו; ועוד למדתי, כי אין בעולם אוויליות גדולה יותר מאשר לצמצם אותם למידת יכולתנו ושיפוטנו."⁵ במאה השש-עשרה עדיין מסמן השיגעון, מבין כל צורותיה של האשליה, את אחת הדרכים השגורות ביותר כדי להטיל ספק.

3 ש.ס.

4 [כל ההתייחסויות של פוקו לדיקרט, מונטיין וטאסו, יזכו לתיאור והארות במסה על החיבור הזה של פוקו, בעמודים הבאים הערת המתרגמים]

5 מישל דה מונטיין, "המסות, ספר ראשון", תירגמה אביבה ברק (הומי), שוקן, 2007, עמ' 223.

לא תמיד אנחנו משוכנעים כי איננו חולמים, אף פעם איננו בטוחים שאיננו משוגעים: "כלום לא נזכור מה רבות הסתירות שאנו חשים בהן בשיקול דעתנו אנו?"⁶

ובכן, ודאות זו נרכשה עתה בידי דיקרט והוא אוחז בה בחוזקה: השיגעון לא יכול עוד להטרידו. יהא זה שיגיון להניח כי אנחנו נתונים לשיגינות; כניסוי מחשבה, השיגעון מפליל את עצמו, ועל-כן מסולק מן הפרויקט. כך נעלמה סכנת השיגעון מהאופן בו פועלת התבונה. סכנה זו מסולקת מתוך ביטחון עצמי מלא, לפיו אין היא יכולה להשתוות למלכודות אחרות, כמו הטעות, עם סכנות אחרות, כמו האשליה. הספק של דיקרט גובר על קסמי החושים, חוצה את מחוזות החלום, כשהוא מונחה תמיד לאורם של הדברים האמיתיים; ואולם, הוא מסלק את השיגעון בשמו של מטיל הספק, זה שאינו יכול לאבד את תבונתו, כשם שאין הוא יכול לא לחשוב ולא להיות.

הפרובלמטיקה של השיגעון – זו של מונטיין – משתנה בדיוק אז. זה קורה, ללא ספק, באורח כמעט לא מורגש, אבל החלטי. הנה הוא, השיגעון, ממוקם לו באזור בידוד ממנו יחולץ, גם זאת באופן חלקי, רק עם "הפנומנולוגיה של הרוח". האי-תבונה של המאה השש-עשרה יצרה מין סכנה פתוחה, אשר איומיה יכולו תמיד, ובצדק, להפליל את נתוני הסובייקטיביות והאמת. נראה כי מתודת הספק הקרטזיאנית מעידה על כך שבמאה השבע-עשרה נרקם קשר נגד הסכנה הזאת, והשיגעון הוצב מחוץ לתחום חלותה [של המתודה], שם הסובייקט מחזיק בזכויותיו על האמת: התחום שהוא, בשביל המחשבה הקלאסית, התבונה עצמה. מעתה נמצא השיגעון בגלות. אם קיימת אפשרות שהאדם יכול תמיד להשתגע, הרי זה משום שהמחשבה, כביטוי לשלטון הסובייקט, המציב לעצמו את הכורח לתפוש את האמיתי, אינה יכולה להיות מטורפת. מותווה קו חלוקה, שבקרוב יהפוך לבלתי-אפשרית את החוויה המוכרת כל כך ברנסנס – של תבונה לא-סבירה, של אי-תבונניות סבירה. בין מונטיין לבין דיקרט התרחש איזה אירוע: משהו הנוגע להופעתו של איזה רציו. אבל ראוי היה שסיפורו של רציו, כמו זה של העולם המערבי, ימצה את עצמו בהתקדמותו של "רציונליזם"; הוא חתום, בחלקו הגדול, למרות שהוא סודי יותר, מאז אותו [זרם מחשבה] אשר דרכו הוחדרה האי-תבונניות לאדמתנו, על-מנת להיעלם בתוכה, ללא ספק, אך גם כדי להכות בה שורש.

מצרפתית חיים דעואל לוסקי וענת מטר